

Пролетаріат розпадався, шукаючи засобів до існування. Робітники разом із сім'ями масово переселялися у сільську місцевість, поповнюючи лави сільського люмпінгу.

Таким чином, сільське господарство було деформованим. Його організаційний план ґрунтувався не на звичайному ринку, а на ринку, що був створений під час війни і який повинен був зникнути з її припиненням. «неприродна рівновага елементів господарства воєнного часу повинна була змінитися таким станом, який би відповідав конкретній дійсності».

Лазуренко В.М., д.і.н., професор,
Черкаський державний технологічний університет

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗЕРНОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ У ПЕРІОД ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ ТА ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ

У період після Першої світової війни криза, якої зазнало сільське господарство України, мала системний характер. Даний період характеризувався різким падінням виробництва усіх видів сільськогосподарської продукції. Особливо постраждало товарне зернове господарство, яке становило основу експортного потенціалу.

Слід відзначити, що у довоєнні роки відбувалася доволі інтенсивна еволюція структури посівних площ польових культур у бік збільшення товарно-експортної зернової продукції, насамперед, таких її видів, як пшениця та ячмінь. Станом на 1913 р. споживчі культури займали вже лише 40% усієї посівної площі України, в той час як ринкові – 60%. Однак, за 1916–1920 рр. структура селянських посівів значно змінилася, причому з економічної точки зору, на гірше. Передусім, різко скоротилася питома вага чільних товарних культур: пшениці з 28,7 до 25,9%, ячменю з 24,8 до 21,2%, а цукрового буряку, тютюну, хмелю, баштанних культур з 4,0 до 0,3%. Натомість збільшилася питома вага посівів жита – з 20,1 до 21,2%; вівса з 8,3 до 9,6%; гречки з 3,8 до 4,8%; проса з 2,4 до 5,2%, які саме і

мали в тогочасному селянському житті натурально-споживче значення.

При цьому необхідно відзначити і регіональні особливості цієї проблеми. Так, площа під ячменем особливо помітно скоротилася в Степу, де у дореволюційний час він був однією з головних ринкових культур. У той же час на Поліссі, Правобережжі і Лівобережжі площа під ячменем майже не зменшилася, оскільки там ця культура мала не ринковий, а натурально-споживчий характер. Натомість, становище з вівсом мало протилежний характер. На Поліссі, Правобережжі і Лівобережжі, де він мав товарне значення, його площі скоротилися, а у Степу, де овес мав здебільшого натуральний характер, його питома вага зросла. Подібне спостерігалось і з гречкою: її площі скоротилися там, де вона була товарною культурою – на Поліссі, і зросли в інших регіонах України, де в минулий період вона мала натуральний характер.

Не менш різко, фактично катастрофічно скоротилася площа під хмелем, дуже прибутковою ринковою культурою на Волинському Поліссі, скорочення склало за цей час – 90%. А посіви тютюну на Чернігівському Поліссі і на півночі Лівобережжя, головної ринкової культури в селянських господарствах цього району, скоротилися взагалі на 96% і задовольняли тільки власні потреби сіячів. Отже, виробництво більшості ринкових культур, які до 1914 р. давали селянам основний грошовий прибуток, на початок 1921 р. різко знизилосся. Та й в цілому, валовий збір хлібів в 1920 р. складав не більше 38,5% від рівня 1913 р., зокрема й збір у власне селянському господарстві скоротився до 54,1%. Різке зменшення валових зборів зернових культур наочно свідчило про серйозну кризу в селянському рільництві України.

Отже, селянські господарства України на початку 1920-х рр. опинилися у стані крайнього виробничо-технічного, а отже, і економічного знесилення, в основі якого лежав, насамперед, загальний занепад зернового господарства, різке падіння виробництва основних зернових та круп'яних культур – озимої пшениці, жита, ячменю, вівса, ярової пшениці, гречки, проса, кукурудзи. У силу цього та внаслідок провокуючої економічної

політики радянської влади на селі в кінці 1919 – на початку 1921 рр. селянство проявило гостре незадоволення існуючим станом речей, що і вилилося в те, що на додачу до об'єктивних господарських труднощів додався і чинник суб'єктивного характеру, – свідоме згортання селянством обсягів сільськогосподарського виробництва. Як відомо, радянська держава змушена була, хоч і неохоче, але повернутися до відновлення ринкових відносин. Розпочався масштабний, суперечливий, проте, в цілому, все ж достатньо позитивний процес переходу до відновлення ринкових відносин, переходу до госпрозрахунку не лише в одержавленому промисловому секторі економіки, а й до широкого розвитку кооперації, налагодження економічно взаємовигідної співпраці різних форм господарювання, використання особливо в сільському господарстві та у сфері товарообігу, тонізуючої економіку приватної ініціативи.

У селянському господарстві в перші роки непу споживалося більше 2/3 виробленого в них хліба, що свідчить про переважно споживчо-натуральний характер зернового господарства України. Це і не дивно, адже селянин вів господарство, передусім, для задоволення потреб своєї сім'ї. Збільшивши своє землекористування після жовтня 1917 р., селяни, передусім, збільшили власне споживання хліба та інших продуктів харчування. Етично це було цілком правомірно, оскільки значна частина селянства в період Великої війни відверто недоїдала. Однак відбулося це не за рахунок підвищення валових зборів, а за рахунок зменшення товарної частки продукції сільського господарства.

Безумовно, одним із найважливіших чинників скорочення товарності була, як відомо, ліквідація за роки революційної доби економії, – великих господарств капіталістичного типу. Адже до 1917 р. 60% товарного хліба України давали саме економії та потужні селянські господарства підприємницького типу. Саме такі господарства виробляли продукцію для продажу на ринку, і більше того, потребували її реалізації. Перехід земель цих господарств, їх розпорошення серед мільйонів незаможних і частково середняцьких селянських господарств, природно знизив товарну частину сільськогосподарської продукції. Слід,

однак, не забувати і про те, що вже відразу після відміни політики «воєнного комунізму» (існувала: 1918 – березень 1921 рр.) і перших реальних кроків радянської влади по впровадженню на селі нелюдського процес скорочення посівних площ припинився, і при чому доволі швидко. Більше того, відразу розпочався зворотній процес їх відновлення, що логічно супроводжувався певним збільшенням частки товарних культур.

Мазур О.О., к.і.н., доцент
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

СТАН ЦУКРОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ НА ЗАКЛЮЧНОМУ ЕТАПІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Перша світова війна докорінно змінила народне господарство Російської імперії, зокрема й господарство українських губерній. Спостерігається занепад промисловості, транспорту, аграрного сектору в українських землях. Кризові тенденції не оминули й цукрову промисловість.

Під час революційних подій 1917 р. українські цукровиробники очікували, що нова демократична влада принесе певні зміни в організацію сільськогосподарського виробництва. Однак господарський безлад не припинявся. Цукрова промисловість, яка органічно поєднувалася із сільським господарством, зіштовхнулася з цим безладом через так звану демократизацію органів сільського самоуправління. Коли на місцях виникали виконавчі, продовольчі, земельні комітети, котрі, будучи молододосвідченими у питаннях управління, зосередивши у своїх руках всю повноту влади на місцях, не визнавали жодних відносин підпорядкованості і відповідальності перед органами центральної влади. Українській цукровій промисловості таке «правотворення знизу» обійшлося насильницьким відстороненням від керівництва 50 найкращих директорів цукрових заводів, сотень посадовців та економістів, дезорганізацією і знесенням виробництва, викорінювало підприємство. Тисячі десятин землі